

Український історичний кабінет і феномен Празького архіву

Міжвоєнна Європа стала для української еміграції простором для витворення віртуальної України — не-радянської, не-денаціоналізованої, не-анти-української. Діяльність української еліти на континенті уможлилювалася у різний спосіб і в різних умовах розвитку країн, які стали прихистком для біженців. Одним із способів збереження української ідентичності стала діяльність, спрямована на організацію зберігання та описування архівних, музейних та бібліотечних колекцій. Така діяльність мала на меті багато векторів: збереження свідчень про сучасну міжвоєнну діяльність українських діячів; збереження пам'яті та збір свідчень про поразку Української революції 1917–1921 рр.; виховний аспект сучасної молоді, яка, як планувалося, мала скоро повернутися на батьківщину.

Чехословацька Республіка міжвоєнного періоду стала тим центром, де було уможливлена діяльність двох таких установ — Музею визвольної боротьби України (МВБУ) та Українського історичного кабінету (УІК). Саме їхні колекції і стали майбутнім Празьким архів (ПА), акумулювавши та зберігши документи про інтелектуальний, культурний, науковий, освітній злет думки українських діячів.

Принципових відмінностей між установами було дві. Перша полягала у засадах фінансування: МВБУ утримувався на пожертви української громади, а УІК — на кошти чехословацького уряду. Другою була різниця у структурі: Музей діяв як музейно-архівно-бібліотечна установа¹, а Кабінет — як бібліотечна (з акцентом на газетні колекції) та архівна².

МВБУ став об'єктом зацікавлення М. Мушинки³, і відтак відомості про діяльність цієї установи та його керманічів уже утвердилась у просторі еміграційної історіографії. Натомість УІК залишається поки осторонь комплексних

¹ Палієнко М. Архівні центри української еміграції (створення, функціонування, доля документальних колекцій). — К. : Темпора, 2008. — С. 179.

² Животко А. Десять років Українського історичного кабінету (1930–1940) / За ред. Д. Я. Прокеша. — Прага : Мін-во внутріш. справ у Празі, 1940. — С. 12–34.

³ Мушинка М. Музей визвольної боротьби України та доля його фондів : іст.-архів. нариси. — К. : ДЦЗД НАФ, 2005. — 127 с.

сучасних досліджень⁴, як і постать його очільника Аркадія Животка. Але ж комплектування установи безпосередньо залежало від світоглядних засад, освітньої підготовки, досвіду громадсько-політичного життя. Тому дослідження фокусується (з різним ступенем поглибленості) на трьох складових: постаті Аркадія Животка, діяльності Українського історичного кабінету і Празького архіву.

Аркадій Животко — громадський та політичний діяч, педагог, публіцист, дослідник історії української преси, книгознавець, бібліотекар, архівіст. Його життя повторило долю багатьох представників української еліти, які займали активну громадянську позицію на початку ХХ ст., вносячи свою частку до національного відродження України, апогеєм чого виявились Визвольні змагання 1917–1921 рр. Подібно до інших громадських, культурних, політичних діячів та науковців він був змушений залишити батьківщину та провести решту життя на еміграції, продовжуючи відстоювати свої політичні переконання та працюючи на благо української науки, культури, освіти і громади загалом.

Можна виділити такі два етапи життєвого шляху: доеміграційний та еміграційний. Доеміграційний етап складається з двох періодів: до 1917 р.; 1917–1922. Еміграційний етап охоплює 1923–1930; 1930–1948 рр.

Розглянемо доеміграційний етап його життя, адже саме тоді відбулось формування світогляду цього діяча, його моральних, професійних, політичних засад, які органічно впливали з того українського середовища, яке його живило.

А. Животко ще під час навчання у Санкт-Петербурзі у 1912–1917 рр. зацікавився питаннями дошкільного виховання — працював у товаристві дошкільного виховання, а у 1916–1917 рр. був викладачем і вихователем у Царськосельській змішаній гімназії Левицької. Ведучи активне громадське життя, з 1908 по 1917 р. А. Животко був також пов'язаний з українською громадою на батьківщині. Вів активну роботу з організації і керування нелегальними українськими просвітницькими гуртками на Вороніжчині. Цю діяльність А. Животко продовжував і після початку Української революції 1917 р., будучи головою низки інституцій (Української повітової ради Острогозького повіту на Вороніжчині, Острогозького Товариства «Просвіта», Острогозької село-спілки) і кандидатом до Всеросійських Установчих зборів по українських списках по Вороніжчині. У 1917–1918 рр. він був членом Української Центральної Ради та її крайовим інструктором на Вороніжчині⁵.

У 1918 р. він був членом комітету Село-спілка Роменського повіту Полтавщини та інструктором ЦР Роменського повіту на Полтавщині⁶. А. Животко приймав участь у II Всеукраїнському селянському з'їзді, який проходив у Києві у

⁴ Животко А. Десять років Українського історичного кабінету (1930–1940) / За ред. Д. Я. Прокеша. — Прага : Мін-во внутріш. справ у Празі, 1940. — 70 с. (Репринт: NewYork: NormanRossPublishing, 1994); Палієнко М. Архівні центри української еміграції (створення, функціонування, доля документальних колекцій). — К. : Темпора, 2008. — С. 137–173; Грімстед Патриція Кеннеді. «Празькі архіви» у Києві та Москві. Повеєнні розшуки і вивезення еміграційної архівної україніки. — К. : ДЦЗД НАФ, 2005. — С. 1–63.

⁵ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі — ЦДАВО України), ф. 3560, оп. 1, спр. 57, арк. 1–3зв.

⁶ Там само, арк. 3зв.

травні 1918 р.⁷. У 1918 р. він займався педагогічно-літературною роботою при видавництві «Рух» у Харкові⁸.

З серпня 1918 по 1920 р. А. Животко працював на посаді інструктора і завідуючого відділенням дошкільного виховання Подільської губернської народної управи, фокусуючись найбільше на освітній галузі (відділи середньої, вищої, початкової, професійної освіти, позашкільного, дошкільного виховання)⁹. Він розробив дві програми для перших на Поділлі місячних курсів дошкільного виховання у 1919 р. (історія дошкільного виховання та оповідання)¹⁰. Загалом приймаючи активну участь в організації дошкільного виховання на Поділлі при губернській народній управі, А. Животко «мріяв розбудити ініціативу серед громадян, притягти до праці педагогічні сили»¹¹.

Крім зазначених посад і діяльності, у 1919 р. А. Животко був членом редакційної колегії видання Міністерства просвіти та інформації та Ради Товариства «Просвіта» у м. Кам'янець-Подільський¹².

У 1919–1920 рр. він був головою робітничо-селянського клубу ім. І. Франка у м. Кам'янець-Подільський, створеного з метою організаційної просвітницької роботи серед робітництва «з притягненням селян», організовуючи секції театрального мистецтва, бібліотечної, дошкільного і позашкільного виховання та інші, й організаційної, господарської, лекційної та інших комісій¹³.

А. Животка було також обрано головою Товариства дошкільного виховання ім. Й. Песталоцці, на посаді якого він працював до листопада 1920 р.¹⁴. Загалом з весни 1919 по листопад 1920 р. робота А. Животка була організована у таких напрямках: організація діяльності дитячих дошкільних і позакласових дитячих закладів та бібліотеки; організація дитячих свят; курсів дошкільного виховання; викладацька праця; видання бюлетенів тощо¹⁵.

У 1920 р. він продовжував активну діяльність у різних напрямках — передусім на ниві педагогіки: викладав в університетській гімназії та був завідувачем школи ім. Т. Шевченка у Кам'янці-Подільському¹⁶.

Буремні події Визвольних змагань призвели до початку журналістської та літературної діяльності А. Животка — він був нетривалий час секретарем редакції газети «Життя Поділля» у Кам'янці-Подільському та редактором газети «Громада»¹⁷.

Але активна та плідна діяльність у сфері педагогіки та пробудження національної свідомості були перервані подіями листопада 1920 р., що змусили

⁷ Там само, спр. 58, ч. 4, арк. 397–401.

⁸ Там само, спр. 57, арк. 3.

⁹ Там само, спр. 57, арк. 3; спр. 58, ч. 4, арк. 431.

¹⁰ Там само, спр. 58, ч. 4, арк. 438–439.

¹¹ Там само, арк. 449.

¹² Там само, спр. 57, арк. Ззв.

¹³ Там само, спр. 57, арк. Ззв.; спр. 58, ч. 4, арк. 482, 489, 497.

¹⁴ Там само, спр. 57, арк. 3.

¹⁵ Там само, спр. 58, ч. 4, арк. 460.

¹⁶ Там само, спр. 57, арк. 3.

¹⁷ Там само, арк. Ззв.; *Животко А.* Історія української преси / Передм. К. Косіва. — Мюнхен, 1989–1990. — С. 228–229.

А. Животка та багатьох інших діячів Української революції залишити Поділля. Судячи з кількарядового повтору у щоденнику («Мене ж доля перекинула за Збруч»¹⁸), цей відступ з рідної землі був надзвичайно болючим для нього. І дійсно, наступні два роки він працював на українській землі, але в польській державі: член ради Культурно-освітнього товариства в Ченстохові; керівник дитячого садку при товаристві «Просвіта» у Кременці на Волині; голова секції дошкільного і позашкільного виховання дітей Товариства «Просвіта» у Кременці та секретар Ради товариства¹⁹. Варто зазначити, що і тут наукова література містить неточність, подаючи відомості, що після 1919 р. А. Животко проживав у м. Кременці на Волині²⁰.

Аркадій Животко залишив спогади про події Української революції та його участі в них. Автор називає їх щоденниками, але вони не є такими за формальними ознаками, бо були написані 10 років після описаних подій. Також він фіксував складні будні еміграційного життя (обсяг архівної справи, в яку зафоновані спогади — 505 аркушів)²¹.

Так, Аркадій Животко не залишив свідчень про події «високого рівня» — про відносини з іншими державами; про прийняття рішень, які визначили долю існування українських урядів протягом 1917–1921 рр. Але його спогади дають можливість зануритись в атмосферу щоденної праці в невеликих містечках з розбудови української самостійної держави — держави, діти якої будуть любити твори українських письменників, грати в українські забавки, знати та любити українську історію, і, ставши дорослими, продовжуватимуть працювати на благо української державності — так, як це робили діячі періоду Української революції. Однак ці намагання були перервані на сімдесят років. І зараз ми знову перебуваємо на тому ж відтинку шляху, який проходив Аркадій Животко та його покоління, залишивши нам спогади про свою подвижницьку працю.

З 1923 р. розпочався еміграційний етап в житті А. Животка — в ЧСР, а з 1945 — у Німеччині, де він викладав історію української преси в Українському техніко-господарському інституті в Мюнхені²², де і помер у 1948 р.

Слід окреслити еміграційний етап — яким чином його світоглядні засади вплинули на подальше зріле життя цього громадсько-політичного діяча. Він викладав на кафедрі педагогіки Українського високого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова в Празі у 1925 рр.²³. Потім працював в Українському національному музеї-архіві (УНМА) при Українському інституті громадознавства у Празі.

А. Животко був членом багатьох еміграційних організацій: Товариства українських письменників і журналістів²⁴, Товариства охорони українських історич-

¹⁸ ЦДАВО України, ф. 3560, оп. 1, спр. 58, ч. 4, арк. 481.

¹⁹ Там само, спр. 57, арк. 3–3зв., арк. 7.

²⁰ Українська політична еміграція 1919–1945: Документи і матеріали. — К.: Парламентське видавництво, 2008. — С. 843.

²¹ ЦДАВО України, ф. 3560, оп. 1, спр. 58, 505 арк.

²² Животко А. Історія української преси. — С. 313.

²³ Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами. — Частина перша. — 2-ге вид. — Львів; Кент; Острог, 2008. — С. 175.

²⁴ Українська політична еміграція 1919—1945: документи і матеріали. — С. 843.

них пам'яток за кордоном²⁵, Українського громадського видавничого фонду та Українського всепрофесійного союзу робітників²⁶.

Активним була і його літературно-журналістська діяльність. Він друкувався у багатьох карпато-українських (передусім педагогічних) виданнях, львівських, празьких. Є збірка його поезій «Пелюстки»²⁷. Його науковий та творчий доробок значний — це близько 20 друкованих праць, не рахуючи публікацій у періодичних виданнях. Всі вони датуються вже еміграційним періодом — з середини 1920-х рр. Тематика робіт: краєзнавча, педагогічна, книгознавча, політична. Найзначнішим доробком вважається дослідження української преси²⁸ та історія і опис фондів УІК²⁹.

Свідченням його свідомої громадянської позиції є такий документ. У жовтні 1939 р., згідно з урядовим наказом про реєстрацію іноземців, А. Животко подав анкети на право перебування в країні. В них він зазначив «останнє державне підданство Української республіки в 1918–1921 рр., а потім перебування за кордоном як УКРАЇНСЬКОГО [так в тексті. — Т. Б.] емігранта». Але урядовці відмовились видавати йому довідку як українському емігранту, написавши «Rus[ký] emigrant» (слід відзначити двозначність перекладу прикметника, який перекладається як руський, так і російський). А. Животко протестував, стверджуючи, що він не згодний із «записаним підданством та національністю», просячи Український комітет вжити заходів «в охороні прав українського емігранта, яким я є в дійсності»³⁰. Саме така національна самоідентифікація Аркадія Животка, сотень інших діячів уможливила діяльність установ, які акумулювали архівні, бібліотечні та музейні зібрання у міжвоєнний період у ЧСР, а пізніше — в інших країнах, де знайшли другу батьківщину українські емігранти, витворивши таким чином джерельну базу української історії другої половини ХІХ — першої половини ХХ ст.

Так активна участь в українському національному русі на початку ХХ ст. призвела до становлення людини, яка самовіддано працювала у політичній, педагогічній, науковій, літературній сферах в Україні, а за неможливості працювати на батьківщині — продовживши свою діяльність в еміграції, очоливши архівну установу української еміграції та зберігши для нас не викривлену більшовицькими ідеологічними настановами історію. А його наукова спадщина повертається до України — дослідження А. Животка 1930-х рр. про історію української преси було перевидано у Києві у 1999 р. із грифом «навчальний посібник для студентів факультетів журналістики вищих навчальних закладів освіти».

²⁵ Палієнко М. Архівні центри української еміграції (створення, функціонування, доля документальних колекцій). — С. 151–152.

²⁶ ЦДАВО України, ф. 3560, оп. 1, спр. 61, арк. 22, 40, 70а.

²⁷ Габор В. Животко Аркадій // Українська журналістика в іменах / За ред. М. М. Романюка. — Львів, 1996. — Вип. III. — С. 127–129.

²⁸ Животко А. Історія української преси / З передм. К. Косіва. — Мюнхен, 1989–1990. — 334 с.; Животко А. Історія української преси: Навч. посіб. для студ. ф-тів журналістики вищих навч. закладів / Упор. М. С. Тимошик. — К.: Наша культура і наука, 1999. — 368 с.

²⁹ Животко А. Десять років Українського історичного кабінету (1930–1940). — Прага, 1940. — 70 с.

³⁰ ЦДАВО України, ф. 3560, оп. 1, спр. 57, арк. 32.

Перейдемо до розгляду діяльності Українського історичного кабінету, очільником якого А. Животко був і колекції якого склали частину Празького архіву. Передумовою відданої роботи зі збереження документальної спадщини української еміграції стала робота в Українському інституті громадознавства, при якому з 1923 по 1932 р. (фактично — до 1930 р.) існував УНМА. А. Животко обіймав посаду «управителя преси і бібліотеки» УНМА з 1 липня 1927 р. по 1 березня 1930 р., складаючи разом з М. Обідним (який працював як «кустос і управитель відділів документів і музейного» (5 вересня 1923 — 1 березня 1930) адміністрацію. Тут А. Животко складав картотеку визвольних змагань українського народу, а також бібліографічний покажчик відомих діячів визвольної боротьби України³¹.

На початку лютого 1930 р. А. Животко разом з керівником УНМА М. Обідним були в Міністерстві закордонних справ (МЗС) у радника, з яким обговорювали становище співробітників УНМА через припинення міністерської субсидії. За можливості була обіцяна допомога у збереженні архіву лише у випадку його передавання до МЗС. Пізніше цього ж місяця радник повідомив, що становище всіх емігрантських установ, в тому числі і українських, є «загрожене». Архів повинен перейти до МЗС, в протилежному випадку його треба ліквідувати. Міністерство пообіцяло посприяти передаванню архіву на умовах, на яких російські емігранти передали свої еміграційні архіви до Російського закордонного історичного архіву³².

Так у 1930 р. було створено УІК, керівником якого було призначено М. Обідного. А. Животко також приймав активну участь у створенні установи³³. В січні 1931 р. було затверджено функціональні обов'язки трьох співробітників УІК відділів документів, бібліотеки та періодичної преси. До кола обов'язків А. Животка входило «складання картотеки української періодики, виявлення і реєстрація українських журналів і газет у празьких бібліотеках, упорядкування та описування газет, що надходили до УІК, перегляд поточної преси та забезпечення поповнення газетного фонду УІК новими надходженнями, складання картотеки періодичних публікацій про українсько-громадянських рух тощо»³⁴.

1934 А. Животко став референтом, перебуваючи на цій посаді до ліквідації УІК у 1945 р. Через скорочення штатів він з 1934 по 1941 рр. мав виконувати роботу всіх відділів (архівного, пресового, бібліотечного) кабінету одноосібно, а також обов'язки референта і секретаря. З 1941 р. в УІК працювали ще три особи (очолювали бібліотеку, відділ преси та працював секретар), тож А. Животко працював завідувачем канцелярією та відділом документів³⁵, отримавши таким чином більше можливості присвятити себе комплектуванню фондів архіву.

УІК, як один із накопичувачів ПА, від самого початку своєї діяльності звернувся до збирання відомостей «про матеріали з українознавства, що знахо-

³¹ Палієнко М. Архівні центри української еміграції (створення, функціонування, доля документальних колекцій). — С. 125–126.

³² ЦДАВО України, ф. 3560, оп. 1, спр. 58, ч. 2, арк. 154.

³³ Палієнко М. Архівні центри української еміграції (створення, функціонування, доля документальних колекцій). — С. 136.

³⁴ Там само. — С. 139.

³⁵ Там само. — С. 165, 254–255.

дяться в різних книгозбірнях та архівах Праги, як також на відповідне їхнє упорядкування», незабаром перейшовши до «складування оглядів преси, опрацювання бібліографії української преси, збирання україніки та відомостей щодо архівно-документальних матеріалів і под[ібно]»³⁶. Фактично йшлося про опрацювання концепту архівної україніки та про його науковий (бібліографічний) супровід. За півтора року діяльності (з середини 1930 р.) УІК було укладено: огляд преси та книг з українознавства у деяких бібліотеках, бібліографічний покажчик української преси у бібліотеках Праги та частково закордонних, огляд чехіки в українських періодичних виданнях. Також було розпочато роботу зі збирання україніки та оглядів преси сучасного життя українського народу в Україні та еміграції³⁷. Такі напрями роботи та очевидні здобутки фактично стали складовими архівної україніки — програми, що повноцінно розгорнулася в Україні лише від початку 1990-х рр.

Діяльності Кабінету зашкодила офіційна радянська політика з розшуку ворогів народу — навесні 1945 р. УІК припинив роботу. 30 серпня 1945 р. було підписано акт про нібито добровільне передавання колекцій УІК до УРСР. Урочисте передавання документів відбулося 4 вересня 1945 р. як «дар Чехословацького уряду Українській РСР», хоча власне акт було підписано 30 серпня, а приймання архіву почалося ще 18 серпня³⁸.

В акті зазначено різні міри для виміру обсягу документів: документи відповідно до номерів інвентарних книг Кабінету та книги УНМА; негативи і позитиви фотодокументів УНМА; Українського робітничого університету, Українського Соціологічного інституту, Української закордонної партії соціалістично-революціонерів (разом 19 коробок); Української селянської спілки, Української вільної спілки, організації «Українська хата», Української книгозбірні в Празі (разом 10 пакунків); Українського громадського комітету, Українського педагогічного інституту в Празі, Кубанського архіву, архіву Українського громадського видавничого фонду та діловодні документи УІК (обсяг не вказано)³⁹.

Показово, що при підписанні угоди були відсутніми представники рівня посольств / урядів країн. Очевидно, це було зроблено для того, щоб приховати політичну мету передавання архіву УІК для радянської сторони і надати цій події виключно «наукового» характеру.

Знайдено колекції УІК було архівною пошуковою групою, спеціально відрядженою до ЧСР, яка прибула у липні і складалася із заступника начальника Управління державними архівами (УДА) НКВС УРСР П. Павлюка, директора Центрального державного архіву кіно-фото-фонодокументів (ЦДАКФФД) УРСР Г. Пше-

³⁶ Животко А. Десять років Українського історичного кабінету (1930–1940). — С. 4.

³⁷ Там само.

³⁸ ЦДАВО України, ф. 14, оп. 4, спр. 97, арк. 28; див. детальніше: *Грімстед Патриція Кеннеді*. «Празькі архіви» у Києві та Москві. Повоєнні розшуки і вивезення еміграційної архівної україніки. — С. 25.

³⁹ [Архівні джерела з історії переміщень та опрацювання ПА] / Упоряд. Т. Боряк] // *Грімстед Патриція Кеннеді*. «Празькі архіви» у Києві та Москві : повоєнні розшуки і вивезення еміграційної архівної україніки. — С. 131–132.

ничного і начальника Архівного управління (АУ) Львівської області Г. Неклеси⁴⁰.

Ось як звітувався УДА НКВС УРСР про передачу архіву Кабінету: «Оперативная группа работников по возвращению документальных материалов из Чехословакии, возглавляемая заместителем начальника УГА НКВД УССР, через посредство Советского посольства добилась разрешения чехословацкого правительства о передаче в дар Украине так называемого Украинского архива в количестве одного вагона. Последний прибыл в г. Киев»⁴¹.

Про небажання чехословацької сторони передавати архів УІК повністю свідчить лист від 22 серпня 1945 р. від уряду ЧСР до посла СРСР В. Зоріна про те, що матеріали, які безперечно є власністю «Чехословацького державного архіву», а відтак — і УІК, можуть бути передані «непосредственно», однак матеріали, «являющиеся его депозитумом, — до выяснения юридических для этого предпосылок»⁴². Виходячи з того, що весь архів УІК було передано вже за тиждень, радянська сторона все ж вжила рішучих заходів, аби схилити чехословацьку сторону до передавання всього архіву Кабінету.

Варто відзначити порушення всіх можливих умов при передачі архіву УІК. По перше, за характером збірок та їх антикомуністичною спрямованістю було зрозуміло, що ці збірки є несумісними з офіційною світоглядною доктриною УРСР і відтак не можуть зберігатись у відкритому доступі (що і засвідчила подальша доля сегментів Празького архіву). По-друге, порушувались права осіб, які здавали свої зібрання на зберігання. Нарешті, не було виконано вимоги чехословацької сторони: надати фотокопії переданих документів і зберігати колекції в архіві у Києві як цілісну колекцію⁴³. А однією з умов передачі УІК до УРСР була письмова згода радянського посла В. Зоріна про дотримання радянською стороною всіх зобов'язань МВС Чехословаччини перед депозитерами і про те, що всі претензії приватних осіб, пов'язаних з депозитами, будуть спрямовуватися для розгляду радянською стороною⁴⁴. Зрозуміло, жодних претензій висунуто не було.

Переміщення колекцій УІК до УРСР змінило статус, обсяг та наповнення колекцій УІК: воно поклато початок виникненню Празького архіву, формування якого триває фактично і досі, завдяки передаванню документів, дотичних до ПА і які потенційно могли до нього входити.

Отже, перейдемо до аналізу Празького архіву та його феномену. ПА є багаторівневим об'єктом, пов'язаним з архівною українікою, аналіз якого складається

⁴⁰ Грімстед Патриція Кеннеді. «Празькі архіви» у Києві та Москві. Повоєнні розшуки і вивезення еміграційної архівної україніки. — С. 24.

⁴¹ ЦДАВО України, ф. 14, оп. 4, спр. 104, арк. 5.

⁴² [Архівні джерела з історії переміщень та опрацювання ПА] / Упоряд. Т. Боряк] // Грімстед Патриція Кеннеді. «Празькі архіви» у Києві та Москві : повоєнні розшуки і вивезення еміграційної архівної україніки. — С. 126.

⁴³ Грімстед Патриція Кеннеді. «Празькі архіви» у Києві та Москві. Повоєнні розшуки і вивезення еміграційної архівної україніки. — С. 29–30.

⁴⁴ ЦДАВО України, ф. 14, оп. 4, спр. 969, арк. 35; [Архівні джерела з історії переміщень та опрацювання ПА] / Упоряд. Т. Боряк] // Грімстед Патриція Кеннеді. «Празькі архіви» у Києві та Москві : повоєнні розшуки і вивезення еміграційної архівної україніки. — С. 140.

з кількох рівнів: формулювання визначення Празького архіву; оперативна розробка документів УІК; обсяг фондів Празького архіву та колекцій УІК як складових ПА; сучасне місцезнаходження сегментів Празького архіву; підсумок феномену ПА як складової архівної україніки.

Почнемо з першого рівня — що таке Празький архів? Це — умовна назва архівних, бібліотечних та музейних колекцій, зібраних українськими емігрантами у міжвоєнний період, акумульованих двома установами у Празі — МВБУ та УІК — та розпорочених у результаті повоєнних переміщень до УРСР та СРСР по українських, російських, чеських і словацьких інституціях. Ми свідомі того, що запропоноване визначення не є всеохоплюючим. З нього випадає, скажімо, архів Українського вільного університету, який було виявлено у Празі безвідносно до УІК⁴⁵. У багатьох випадках важко сказати, чи були матеріали складовими колекцій УІК чи МВБУ. Але оскільки їхня приналежність до еміграційного документального масиву, сконцентрованого у міжвоєнній ЧСР, є безумовною, то навряд чи доцільно виключати такі документальні комплекси з ПА, адже за змістом вони органічно доповнюють колишні фонди УІК та МВБУ і є продуктом тієї самої епохи та того самого кола осіб.

Для швидкого опрацювання еміграційних архівів було створено окремий відділ у складі Центрального державного історичного архіву (ЦДІА) УРСР, ліквідований у липні 1950 р. після опрацювання документів 1945 року надходження. Документи, передані 1945 р., були розміщені у Спеціальному відділі таємних фондів (ТФ) (рос.: Особый отдел секретных фондов), створеному 1 жовтня 1945 р.⁴⁶ з метою концентрації документів «украинско-националистической эмиграции»⁴⁷. Діяв Відділ до липня 1950 р. — тобто опрацювання документів УІК, разом з іншими сегментами еміграційних документальних масивів, тривало близько п'яти років.

Вже у грудні 1945 р. було в основному відсортовано колекції УІК відносно фондоутворювачів, про що свідчить виявлений нами список фондів УІК «после разборки материалов кабинета сотрудниками Отд[ела] секретных фондов Центр[ального] Госуд[арственного] Исторического архива, в октябре — ноябре 1945 г.», що складається з 208-ми позицій⁴⁸.

Опрацювання розпочалось вже з кінця 1945 р., закладаючи підвалини подальшої роботи з еміграційними документами. Оперативна розробка включала упорядкування фондів за вкороченим циклом, з метою економії часу та «витагання» інформації з документів на українських еміграційних діячів — «ворогів народу».

У першу чергу опрацьовувались документи, які містили інформацію на чільних діячів української еміграції, — їхні особові фонди, фонди освітніх установ,

⁴⁵ [Архівні джерела з історії переміщень та опрацювання ПА] / Упоряд. Т. Боряк] // *Грімстед Патриція Кеннеді*. «Празькі архіви» у Києві та Москві : повоєнні розшуки і вивезення еміграційної архівної україніки. — С. 124.

⁴⁶ ЦДАВО України, ф. 14, оп. 4, спр. 232, арк. 32.

⁴⁷ Там само, спр. 157, арк. 9.

⁴⁸ Список фондів УІК після розбирання матеріалів співробітниками Відділу ТФ ЦДІА [УРСР м. Києва] в жовтні — листопаді 1945 р. 20 грудня 1945 р. // ЦДАВО України, справа фонду № 3866, арк. 9–13зв.

що апріорі мають велику кількість особової інформації; допомогових комітетів; партій та організацій. Аналіз результатів оперативної розробки матеріалів 1945 року надходження у Спеціальному відділі ТФ ЦДІА УРСР показує, що найбільш інтенсивно фонди розроблялися у другій половині 1940-х років.

Хід оперативної розробки дозволяє говорити про прагматично-споживачський підхід до опрацювання цих матеріалів, зумовлений політичними та ідеологічними чинниками: воно тривало лише доти, доки ставало можливим посилення на номер справи і сторінки при підготовці звітів про виявлення «контрреволюційних (к/р) елементів», після чого припинялося. «Оперативні» настанови превалювали над суто професійними засадами і методиками науково-технічного опрацювання фондів, у результаті чого останні з точки зору сучасної архівістики можна вважати опрацьованими лише частково. Союзні органи отримували від українських архівістів кінцеві результати оперативної розробки: списки-довідники, характеристики, історичні довідки та ін. При цьому союзне архівне керівництво пильно стежило за поточною оперативною розробкою фондів в Україні, піддаючи критиці результати та даючи вказівки із покращення опрацювання документів.

Оперативна розробка двох документальних комплексів 1945 (УІК) та 1958 (МВБУ) років надходження має ряд відмінностей. Розробка документів УІК відзначається великою варіативністю (близько 20-ти видів обліково-звітної документації та видів робіт) та великим обсягом продукції (хоча і не збереженої до наших днів або, принаймні, не віднайденої) — 150 характеристик та довідок різних типів; 18 списків різних типів на понад 82 тис. осіб тощо.

Уся ж варіативність розробки фондів МВБУ звелася до 15 коротких історичних довідок на 19 фондів, а також до часткової звірки 25000 карток, внесення в них додаткових відомостей та їхньої систематизації за алфавітом.

Ми виділили такі види обліково-звітної документації оперативної розробки сегменту ПА Українського історичного кабінету протягом діяльності Спеціального відділу ТФ: а) характеристики: власне характеристики, спецхарактеристики фондів, короткі характеристики на українських білоемігрантів, персональні характеристики, характеристики на фондоутворювачів особових фондів; б) довідки: історичні довідки; короткі історичні довідки, довідки-орієнтировки, індивідуальні історичні довідки, групові історичні довідки; в) виконання запитів; г) списки: власне списки та списки-довідники; г) огляди: огляди груп фондів; д) картковий облік: складання карток та їхнє влиття до картотеки, зокрема йшлося про складання окремої картотеки українських білоемігрантів за кордоном, картотека на «контрреволюційний елемент»; е) спецповідомлення; є) алфавітні книги-довідники. Склались також доповіді для внутрішнього обігу, знімалися копії документів та планувався перегляд фондів на предмет виявлення «к/р елементів». Відзначимо, що ці методи роботи використовувались також і для розробки інших груп, віднесених (навіть потенційно) до «ворогів народу».

Змінюючи один одного та модифікуючись, ці близько двадцяти видів робіт та документації є показниками виконання оперативної розробки. Вони визначалися розроблюваними у той чи інший момент документами, варіюючись протягом року від кількох видів робіт до кількох десятків.

На жаль, досить складно підрахувати та оцінити у кількісних параметрах обсяги оперативної розробки ПА. Першою перешкодою є паралельне опрацювання еміграційних та трофейних фондів у Спеціальному відділі ТФ, адже для забезпечення швидкості оперативної розробки переміщені документальні масиви з інших країн, де були осередки української еміграції, концентрувалися у зазначеному відділі, і надходження наступних років перемішувалися з надходженнями попередніх років.

По-друге, на заваді стоїть і варіативність видів обліково-звітної документації, яка до того ж змінювалася від плану роботи до звіту про її виконання — коли планувалися одні види робіт, а виконувались інші, при цьому часто не відбувалось повернення до виконання запланованих видів робіт, натомість винаходилися нові форми оперативної розробки. Наприклад, в одному випадку звітували про кількість розроблених фондів, в іншому — про кількість заведених карток.

Спеціальний відділ ТФ ЦДІА УРСР у м. Києві розробив всі основні фонди, що не дає можливості говорити про точні дані. Однак маємо цифру в 115 фондів (одна третина), на які було складено історичні довідки, орієнтировки і характеристики фондоутворювачів.

Однак чи не єдиним результатом оперативної розробки Спеціального відділу, збереженим на сьогодні (історичні довідки, складені на документи ПА, можна знайти у справах фондів ПА), можна вважати Картотеку на «к/р елемент» — зведений і головний результат «оперативно-чекістської розробки», що зберігається в Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України обсягом у 112 тисяч карток і містить довідкові дані про близько 100 тисяч учасників українського Визвольного руху першої половини ХХ ст., кваліфікованих радянським режимом як «к/р елемент». На виключну потенційну інформативність цієї кумулятивної бази даних зразка 1950-х років вказувала ще американська дослідниця Патриція Кеннеді Грімстед, але їй не вдалося встановити місцезнаходження цього унікального архівно-енциклопедичного довідника.

Сталось так через те, що була дана вказівка на знищення документальних результатів оперативної розробки. У грудні 1964 р. інспектор з кадрів АУ при Раді Міністрів (РМ) УРСР Б. Козуб, начальник відділу використання АУ при РМ УРСР В. Кузьменко, старший науковий співробітник Г. Ганночко склали акт, «что перечисленные в нем документы отдела использования Архивного управления при СМ УССР подлежат уничтожению, как утратившие практическое значение и не имеющие исторической и научной ценности»⁴⁹.

Виділеними до знищення стали: «препроводительные письма облгосархивов на списки справочники на к. р. элемент за 1944–1950; 1945 (два); 1946–1947; 1944–1945; 1946–1949»; копійні і дублетні примірники окремих списків-довідників; копії негативних довідок на к/р елемент; робочі журнали реєстрації «поступивших» списків-довідників на к/р елемент; листування з виправлення статистичних даних списків-довідників; книга обліку списків-довідників за 1946–1947 рр.; журнал реєстрації «политокрасок» за 1944 р.; картотека на к/р

⁴⁹ ЦДАВО України, ф. 14, оп. 4, спр. 880, арк. 7.

елемент. Всього до знищення було виділено 2893 аркушів документів, три в'язки картотеки та 16 примірників списків-довідників⁵⁰.

Зазначимо, що видовий склад матеріалів, переміщених у 1945 р., відрізнявся від переданих у 1958 р. більшою кількістю особових фондів.

Кістяк Празького архіву складають колекції УІК та МВБУ. Колекції першої установи опрацьовувалися разом з іншими повоєнними надходженнями з європейських осередків української еміграції, що не дає можливості встановити точний обсяг колекцій УІК. Натомість зібрання МВБУ надійшли після масового опрацювання та оперативної розробки еміграційних фондів і не змішувався з надходженнями з інших країн. Кінцевий обсяг опрацьованого сегмента ПА (колишніх колекцій МВБУ) становить 173 фонди обсягом у 7232 справи.

Ситуація з кінцевими кількісними параметрами УІК є гіршою. Діапазон становить від 215 до 340 фондів. Якщо відштовхуватись від наших обрахунків обсягу сегмента ПА у ЦДАВО України, то маємо цифру у 28405 справ і 4 кг розсипу (надходження 1945 та 1958 років).

Кількість фондів, визначених нами як сегмент ПА у ЦДАВО України, становить 323. А 215 фондів, які видаються нам найбільш імовірною кількістю фондів УІК, у сумі з 173-ма фондами МВБУ становлять 388 фондів. З огляду на передавання частини фондів до Москви та приєднання фондів 1958 року надходження до вже існуючих 1945 року надходження, цифра 388 може наблизитись до кінцевої у 323.

Якщо відняти від підрахованого нами обсягу ПА у ЦДАВО України обсяг фондів, утворених з колекцій МВБУ, ми отримуємо цифру у 21173 справи (28405–7232), які мають складати фонди УІК.

Підрахунок обсягу 215-ти фондів, з урахуванням вилучених та переданих до інших архівів, продемонстрував цифру у 16451 справу та 61 кг. З них мінімум 526 справ було передано до інших архівів.

Тому не можна відкидати й кінцевого обсягу фондів УІК як 258-ми фондів (23410 справ та 69 кг розсипу), оскільки 23410 справ ближчі до ідеальних 21173 фондів УІК майже в два рази, ніж 16451 до 21173. З іншого боку, у поєднанні зі 173-ма фондами МВБУ ми отримуємо цифру у 30642 справи (23410+7232), яка близька до загального обсягу сегмента ПА в ЦДАВО України та 94-х фондів еміграційного походження — 30292 справи (28405+1887).

Отже, відповідно до наших обрахунків, кінцевий обсяг фондів УІК має становити 21173 справи, але цифрові параметри, зафіксовані звітною документацією різного рівня та років, не дають нам такої цифри через опрацювання колекції УІК разом з іншими еміграційними зібраннями. Зауважимо, що встановити обсяг фондів ПА у ЦДАВО України нам дозволила внутрішньоархівна облікова документація, що зайвий раз підтверджує важливість її комплексного використання при дослідженні історії походження фонду.

Однак з упевненістю можна констатувати, що цифра у 340 фондів (36956 справ) та 752 кг розсипу, наведена Л. Лозенко⁵¹ як кінцевий обсяг колишніх

⁵⁰ Там само, арк. 7–9.

⁵¹ Там само, спр. 886, арк. 25; *Лозенко Л.* З історії Празького українського архіву // Міжнародні зв'язки України : наук. пошуки і знахідки. — 1997. — № 1—6. — С. 90.

колекцій УІК, є завищеною щодо фондів УІК, — вона включала й інші сегменти еміграційних фондів.

Архівні колекції в результаті низки маніпуляцій опинились у кількох архівах. Більшість фондів знаходяться у ЦДАВО України, менша частина — у Центральному державному архіві громадських об'єднань України (ЦДАГО України). Фрагменти колекцій також сконцентровано у Центральному державному кінофотофоноархіві України ім. Г. С. Пшеничного (ЦДКФФА України), Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтв України (ЦДАМЛМ України), Центральному державному архіві зарубіжної україніки (ЦДАЗУ).

Також на сьогодні окремі фрагменти фондів Празького архіву зберігаються в архівах, бібліотеках і музеях України, Російської Федерації, Чеської Республіки та Словаччини. Так через переміщення ПА до УРСР у повоєнний період (з міркувань передусім «оперативно-чекістської» доцільності) відбулося розпорошення первісно цілісних документальних масивів.

Окреслимо кількісні параметри Празького архіву, який зберігається в Україні. За нашими підрахунками, архівний сегмент Празького архіву обраховується так: ЦДАВО України — 28405 справ; ЦДАГО України — 1472 справи; ЦДІА України, м. Київ — 21 справа; ЦДІА України, м. Львів — 43 справи; ЦДАЗУ — 1111 справ; Держархів Тернопільської області — 132 справи; Інститут літератури ім. Т. Шевченка НАН України — 2902 од. зб.; Державний музей літератури України — 30 од. зб.; ЦДКФФА України — 26 альбомів (3582 фотодокументи). Разом це становить 33785 од. зб., 3582 фотодокументи.

За умови залучення 1887 справ еміграційного походження ЦДАВО України, обсяг ПА та еміграційного сегмента становитиме 35672 справ.

Бібліотечний та музейний сегменти обчислюються так: ЦДАГО України має 172 справи; Державна наукова архівна бібліотека, м. Київ — 1829 примірників книг і брошур, 2320 підшивок журналів і газет (16565 примірників); ЦДАМЛМ України — 117 од. зб. (495 обкладинок на 652-х аркушах); Національний музей історії України, м. Київ — 1785 одиниць.

Звичайно, наведені цифри не претендують на стовідсоткову точність, адже на даний момент окремого дослідження вимагає встановлення походження документів, переданих до Держархіву Тернопільської області, Інституту літератури ім. Т. Шевченка НАН України — 2902 од. зб.; ЦДАМЛМ України після 1991 р. Походження всіх документів з МВБУ, які зберігаються в ЦДАГО України, також є сумнівним, власне, вони, за свідченням архівіста А. Кентія, походять з різних місць.

Встановленими можна вважати дані по ЦДАВО України (які корелюються з обліковою документацією), ЦДІА України, м. Львів, ЦДІА України, м. Київ. Це становить 28469 справ.

Проміжною між друкованими виданнями та архівними документами є «Колекція книжкової графіки (відбитки)» у ЦДАМЛМ України, яка нараховує 117 справ⁵².

⁵² Детальніше див.: Понад кордонами: Модерна книжкова графіка 1914–1945 / Підгот. Мирослава Мудрак; Держкомархів України, ЦДАМЛМ України, Укр. наук. ін-т Гарвард. ун-ту, Ін-т Критики. — К. : Критика, 2008. — 176 с.

Отже, маємо в Україні частину документальної спадщини української еміграції, акумульованої у міжвоєнний період у Празі — документальний масив, який закріпився в історіографії під назвою «Празький архів» (або «Празький український архів»).

З одного боку, це документальний масив еміграційного походження, переміщений до України з порушенням норм міжнародного права і статутних документів УІК. З іншого боку, Празький архів належить і є найбільшим сегментом еміграційної архівної україніки, переміщеної до України. Архівна україніка визначається як «документи істор[ико]-культ[урної] спадщини України, які знаходяться за кордоном, та документи іноз[емного] походження, що стосуються історії України»⁵³.

ПА став класичним зразком маніпуляцій влади з архівними документами. Задля формально «добровільного» передавання документального масиву до СРСР було залучено уряд ЧСР; працівники спецслужб виставляли свої вимоги до внутрішніх архівних «оперативних робіт»; нарешті, професійні архівісти, виконуючи ці вимоги, опрацьовували величезні масиви україніки і формували фонди, якими ми зараз із вдячністю користуємося. Упродовж майже двох повоєнних десятиліть перебування в державних архівах УРСР фонди ПА стали інструментом реалізації офіційної політики пошуку «ворогів народу» — «контрреволюційних елементів» у середовищі української еміграції. Відповідно до цієї концепції було побудоване науково-технічне опрацювання документів за т. зв. скороченим циклом, їхнє фондування, розпорошення цілісних документальних комплексів без урахування походження, приналежності та специфіки документів.

Суворий режим таємності довкола переміщених матеріалів пояснювався наявністю в них інформації про діяльність українських еміграційних діячів та організацій, що становила оперативний інтерес для радянських спецслужб. Ішлося не про ретроспективну інформацію, що містилася в цих документах, а про актуальні дані щодо діяльності ворожих радянському режимові «к/р елементів» доби Української революції 1917–1921 рр. та міжвоєнного періоду (а це десятки тисяч прізвищ, адрес, контактів), а також про практичний результат їхньої діяльності — значний масив наукових, популярних та пропагандистських праць.

Еміграційні матеріали, передані з інших країн Європи, спіткала така сама доля, як і документи ПА, — вони опрацьовувалися з єдиною метою: надати радянським спецслужбам інструментарій для пошуку «ворогів народу». Це спричинило перемішування фондів різного еміграційного походження, що стало головною перешкодою на шляху до реконструкції первісного складу УІК та МВБУ. І все ж ПА залишився найбільшим архівно-бібліотечним документальним масивом серед інших переміщених комплексів еміграційної архівної україніки.

Зазначений масив документів і бібліотечних зібрань створювався українськими емігрантами з тим, щоб донести до нащадків правдиву, невикривлену комуністичною ідеологією історію України різних періодів, у тому числі — відомості про пережиті ними події буремних років Української революції. Період

⁵³ Матяш І. Б. Архівна україніка // Українська архівна енциклопедія / [ДКАУ, УНДІАСД ; редкол. : І. Матяш та ін.]. — К. : В-во «Горобець», 2008. — С. 119.

аккумуляції архівів і бібліотек остаточно було припинено із закінченням Другої світової війни та появою у Чехословацькій Республіці Червоної Армії та спеціальних трофейних бригад, які виявляли та переміщували до СРСР архіви еміграційних осередків з усієї Європи. За іронією долі, емігранти власними руками сконцентрували документи про свою «антирадянську» діяльність.

Переміщені до УРСР архівні зібрання було опрацьовано за скороченим циклом, після чого їх активно розробляли в «оперативних» цілях: складали картотеки, довідки, довідники, характеристики тощо. Загалом цей період в архівістиці в контексті опрацювання еміграційних фондів характеризується споживацьким підходом до них. Надзавданням було «витягти» з документів інформацію ідеологічного характеру на «ворогів народу». Доля самих фондів, перспективи їхнього збереження, тобто базові архівні аспекти опрацювання цих зібрань, не кажучи вже про наукові дослідження документів, залишалися на другому плані; до них загалом ставилися недбало.

Цілісність Празького архіву було порушено в результаті повоєнних переміщень, науково-технічного опрацювання та оперативної розробки в державних архівах УРСР, коли на догоду політичній кон'юктурі первісно єдиний документальний масив було розчленовано, розміщено по різних архівах, перемішано з іншими сегментами архівної і бібліотечної україніки та частково знищено, — «морально застарілі», «дублетні» і «такі, що не мали наукової цінності» або «практичного значення» матеріали просто утилізувалися.

Незважаючи на таку специфічну мету опрацювання документів, як пошук «ворогів народу», тим не менше, еміграційні архіви вже на початку 1950-х рр. загалом було упорядковано — у стислі терміни і у відповідності до існуючих методичних настанов, як того вимагав час. Було сформовано фонди, хоча й ціною фізичного розриву внутрішніх зв'язків первісно цілісних колекцій. Таке впорядкування було далеким від досконалого і призвело до певної невідповідності інформації, закладеної в описах, картотеках та інших облікових документах, змістові архівних справ. І все ж українським архівістам у нелегких повоєнних умовах вдалося налагодити професійну роботу з науково-технічного опрацювання документів і тим самим зберегти й удоступнити їх для нащадків. Більше того, полювання чекістів 1940-х — 1950-х за «українськими націоналістами» та іншим «к.-р. елементом» парадоксальним чином прислужилося нинішньому суспільству і науці: поіменний картковий облік на більш ніж 150 тисяч діячів еміграції витворив справжню енциклопедію української еліти міжвоєнної доби.

Сьогодні цей довідковий ресурс є також своєрідним меморіалом тим, хто мріяв побачити Україну незалежною і гідною державою.

Спроби режиму використати результати оперативної розробки виявилися марними. Комуністична революція зупинилася на кордонах із Західною Європою, частина емігрантів перемістилась якнайдалі від СРСР — через океан до країн американського континенту і стала недосяжною, а відтак — нецікавою для спецслужб. Тому на початку 1960-х років продовжувати оперативну розробку еміграційних матеріалів було визнано за недоцільне, а в 1964 р. надійшла директива АУ при РМ УРСР про знищення її основних результатів (на щастя, виконана не повністю). З початку 1970-х років, після концентрації основного

масиву ПА в Центральному державному архіві Жовтневої революції УРСР (тепер — ЦДАВО України), рух і використання фондів практично припинилися. Отже, загалом упродовж кількох повоєнних десятиліть єдиними користувачами «таємної» документної інформації фондів Празького архіву були спецслужби.

Період «спокою» для еміграційних матеріалів закінчився наприкінці 1980 — на початку 1990-х років у зв'язку із масштабним розсекречуванням документів, які почали вводити до наукового обігу. Таким чином, коло замкнулось: архівні й бібліотечні зібрання української еміграції повернулися до виконання своєї первісної місії — донесення до нащадків як історії України взагалі, так і долі біженців з України до європейських країн зокрема.

Отже, феномен Празького архіву починається від фактичного керівника Українського історичного кабінету Аркадія Животка. Останній пройшов шлях багатьох українських інтелектуалів першої половини ХХ ст.: віддана участь в Українській революції, відхід з України (як сподівалися, тимчасовий), еміграція, події Другої світової війни та післявоєнне облаштування життя (для молодшої генерації), позиціонувавши себе як непересічну особистість, різнобічно розвину, небайдужу до долі локальної громади та України в цілому.

З його світоглядних позицій, участі в Українській революції 1917–1921 рр. виросла установа, яка на кошти іншої держави змогла протягом майже 15-ти років вести цілеспрямовану діяльність із збирання та описування архівних колекцій (особових та інституційних), українських та іноземних бібліотечних зібрань (преса, видання, мапи, фотографії). Завдяки УІК та МВБУ було збережено українську історію другої половини ХІХ — першої половини ХХ ст.

Однак переміщення колекцій УІК до України поклато початок витворенню якісно нового феномену — феномену Празького архіву, який склався в основному з колекцій УІК та МВБУ. Дотичними стали документи, утворені в міжвоєнній ЧСР, але передані іншими шляхами, ніж сегменти Празького архіву УІК та МВБУ 1945 та 1958 років відповідно. Логічно віднести до ПА документи, які продовжують зберігатися в архівах, музеях та бібліотеках Чеської Республіки, Словаччини, Російської Федерації.

Опинився цей документальний масив в Україні винятково через політичні мотиви — пошук «ворогів народу» і відтак потреба у документах цих самих «контрреволюціонерів», які б підтвердили їхні «злочини». Однак потенційні об'єкти застосування результатів оперативної розробки опинилися у переважній більшості за межами досяжності радянських спецслужб. Так потреба в документах Празького архіву відпала (але не відпала потреба утаємничувати документи), і останні опинились на таємному зберіганні протягом майже півстоліття. Лише із здобуттям незалежності розпочалося розсекречування масивів Празького архіву, і дослідники отримали доступ до документів, які дбайливо збирали і зберігали для них українські еміграційні діячі міжвоєнного періоду.